

ЧОВЕШКИ РАСИ¹

Расите може да бъдат определени като териториални групи от хора, обособявани на основата на тяхното генетично родство, което външно се извява в определено физическо сходство по много белези. Изследванията са доказали, че съществуващите различия (наречени расови разлики) винаги имат групов характер, проявявайки се съвсем ясно само при съпоставяне на цели човешки колективи, а не на отделни индивиди. Расовите разлики са винаги наследствени – те се предават от родители на деца през много поколения. Очевидно е, че за изучаването на тези различия огромно значение имат данните на науката за наследствеността – генетиката, и на първо място генетиката на човека – антропогенетиката. Ясно е, че приликата в много от наследствените физически белези у различни хора или цели групи е важно доказателство за общността на техния произход или за генетичното им родство. Думата „раса“ е с неустановен произход. Възможно е тя да е видоизменение на арабската дума *рас* – глава, начало, корен, или да се свързва с италианската *раца*, която означава племе. В публикуваната през 1684 г. първа класификация на човешките раси, създадена от французина Франсоа Берне, думата „раса“ е употребена почти в съвременен смисъл. Оттогава до днес класификации на расите са предлагани от различни автори. Кои са общите принципи за изграждането на расова класификация? Според изтъкнатия съветски учен В. Алексеев първата обща особеност е, че практически всички класификации се основават на морфологичните признаци. Втората обща особеност на расовите схеми е тяхната йерархичност и третата, обединяваща особеност, е териториалната принадлежност на расовите комплекси.

Съвременната наука приема съществуването на три големи раси: екваториална (австралоиди и негроиди), европеидна и монголоидна раса. Много антрополози отнасят към монголоидите и твърде своеобразните в морфологично отношение индианци, а към екваториалната раса включват австралийците и подобните на тях популации, населяващи Югоизточна Азия и Океания, наричани понякога ведоиди. Известният съветски антрополог Г. Дебец направи интересен опит да предложи класификация на расите не само в географски, но и в хронологичен план. Авторът обособява големи раси и техните основни подразделения (т. нар. малки раси), а също така древни, преходни и смесени групи. Дебец подчертава, че междурасовата метисация (смесване) не е завършила с периода на първоначалното разселване на хората по Земята, а продължава с нарастваща интензивност през всичките следващи епохи и до днес. Например от чистите или малко смесени с други големи раси европеидни популации (от *популус* – народ) една част са светли европеиди – наречени ксантохрои (от *ксантос* – жълт, светъл), а друга са тъмните европеиди – меланохрои (от *меланос* – черен, тъмен). Между зоните на ксантохроите и меланохроите е разположена

¹ Раса за хората; порода за животните; сорт за растенията.

широка зона с преходни по пигментация популации, при които преобладават тъмнорусата коса и смесените оттенъци на ириса на окото. Във всяка от трите групи европеиди се обособяват голям брой местни расови разновидности. Така е и при всички други раси.

За всеки е очевидно, че няма и не може да има двама еднакви човека. Дори еднотайчните близнаци, въпреки огромната прилика във външния си строеж, се различават един от друг по някои незначителни особености.

Характерните расови белези са:

- а) формата на космите на главата – твърдост и вълнистост, и развитието на окосмяването по лицето на мъжа;
- б) пигментацията на кожата, космите и ириса на окото, която зависи от количеството и разпределението на пигмента меланин;
- в) размерите на тялото и отделните му части – ръст, пропорции, отчасти и теллото;
- г) голям брой расови белези на главата и лицето както при живи индивиди, така и на черепи – абсолютни размери и индексите между тях (т. е. количествени признаци) и описателни (качествени) признаци, които се оценяват „на око“.

От особено важно значение е устройството на клепачните цепки, формата на носа и частите му (корен, гръб, връх), устройството на устните и т. н. Отделно място заемат морфологичните и физиологичните признаци, свързани с финия вътрешен строеж на тъканите и органите, например серумните белтъци, дерматоглифичният рисунък, особеностите на зъбите и др.

Когато се говори за раси и расови различия, трябва да се подчертае тяхната географска принадлежност, връзката им с определена територия. Всъщност не всички телесни наследствени особености на хората може да се смятат за расови, а само онези от тях, които имат определен ареал (географска зона на разпространение), т. е. които се срещат не у цялото човечество, а само при някои народи, разселени в едни или други страни. Следователно двете необходими условия за това даден конкретен физически белег у човека да се смята за расов са наследственият характер и наличието на ареал.

Особено ясно забележими са телесните или антропологичните различия между териториално обособени групи от хора, отдалечени една от друга и живеещи в различна природо-географска среда. Така например може да се направи паралел между облика на хората, родени в северните части на Европа, на монголоидите от Централна Азия и на африканците, населяващи Судан.

При северните народи косата почти винаги е мека, права или вълниста. Кожата в повечето случаи е светла, цветът на косата и очите е доста разнообразен, но по-често се срещат светлите оттенъци. Окосмяването на тялото след половото съзряване е развито значително. Мустаците и брадата на мъжете обикновено са големи. Лицето е сравнително тясно, средно високо, стеснено напред в хоризон-

талното сечение. Скулите са слабо издадени, носовата област е изнесена напред. Широчината на носа не е голяма в сравнение с височината му. Основата и коренът на носа (горната му част, до челото) обикновено е висока, носовите отвори в повечето случаи са с овална форма, надлъжните им оси са разположени почти успоредно на носовата преграда. Очите са широко отворени, осите им са хоризонтални (външните ъгли на клепачните цепки лежат приблизително в една равнина с вътрешните). Гънката на горния клепач, покриваща частично горната му повърхност, липсва или е развита сравнително слабо. Челюстната част на лицето (челюстите) почти не е издадена напред, т. е. лицето е ортогнатно (*ортос* – прав, *гнатос* – челюст) или има незначително „вертикално профилиране“. Устните са сравнително тънки, т. е. издаващата се навън червена част е малка.

При монголоидите косата най-често е права, с твърд косъм. Кожата е малко по-тъмна, отколкото при северните народи и има жълтеникав оттенък. Цветът на косата и очите по правило е черен или тъмнокафяв (преобладават brunетите с кафяви очи). Окосмяването на тялото е слабо. Брадата и мустациите на мъжете се появяват късно и само понякога са много гъсти. Лицето е широко и високо, по-плоско (скулите са силно издадени напред, а носът – слабо). Широчината на носа през крилата е средна, височината му е значителна. Коренът на носа е нисък, плосък; осите на носовите отвори са разположени наклонено (под известен ъгъл спрямо носовата преграда). Клепачните цепки често са тесни, осите им са наклонени (външният клепачен ъгъл лежи малко по-нагоре от вътрешния). Гънката на горния клепач е силноразвита – често достига миглите. Характерен е и епикантусът – обособена кожна гънка, която закрива частично или напълно слъзното хълмче във вътрешния клепачен ъгъл (към носа). Червената част на устните е умерено издадена напред, т. е. устните са средно дебели.

За африканците са характерни къдрава, най-често с твърд косъм черна коса, много тъмна (шоколадовокафява) кожа и кестеняви очи. Окосмяването на тялото, както и при монголоидите, най-често е слабо. Лицето обикновено е тясно и ниско, скулите са слабо или умерено издадени напред. Широчината на носа е много голяма – понякога почти равна на височината му (носовият индекс, изразяващ отношение на двата размера, често се доближава до 100). Коренът на носа при повечето индивиди е средно висок. Отворите на носа са разположени напречно – осите им са насочени настрани от носовата преграда. Очите, както и при европейците, са широко отворени и хоризонтално разположени. Гънката на горния клепач най-често е средно развита, а при възрастните епикантус липсва. Челюстите често са издадени напред – т. нар. прогнатизъм (*про* – напред). Червената част на устните е издадена силно или дори много силно – устните са дебели, сочни.

От всичко изложено досега става ясно, че както отделните ареални морфологични и физиологични белези, така и техните исторически съчетания – расите – не остават постоянни, а непрекъснато се променят под влияние на различни и много сложни фактори: подбор на най-подходящи мутанти, изолация и

свързаните с нея генетично-автоматични процеси и миграция, които неизбежно водят до междурасово смесване. Характерният за расите динамизъм зависи от това, че конкретната история на расовия състав на всички популации се определя в крайна сметка от обществените явления, стопанско-културната дейност и начина на живот на народите в различните природо-географски райони, от степента на тяхната цивилизованост и контакти.

Посочените в началото характерни расови белези са повърхностни, външни – несъществени за общата насока на биологичната еволюция, а още повече за историческото развитие на човечеството. Тази второстепенност на расовите разлики служи като едно от най-значителните доказателства за видовото единство на всички хора, за общността в произхода на расите, в това число и на най-различаващите се една от друга раси по външни физически белези. Дори най-важните расови особености с ясно изразена географска зона на разпространение не може да се разглеждат като изключително притежание на една или друга раса. Изучаването на расовите белези и тяхното географско разпространение в миналото и днес дава възможност аргументирано да се оборват реакционни теории за произхода на човешките раси от различни видове древни човекоподобни маймуни, за вредата от смесването на различните раси поради физическата и психическата им неравностойност и т. н.

Естествено е, че в днешното население на България са включени всички антропологични типове, срещани у хората, които са живели и преминавали по българските земи от най-дълбока древност, като се започне от неолита, премине се през Средновековието и се стигне до наши дни. Социалното и политическото развитие, историческата съдба на нашия народ, природо-географските фактори на Балканския полуостров и биологичното развитие на човека през този период са основните предпоставки за днешната антропологична характеристика на българското население.

Населението на България се характеризира основно с расовите антропологични типове от медитеранската (средиземноморската) раса. Представителите на средиземноморските типове притежават следните по-важни расови белези: бяло-мургава до мургава кожа и силно окосмяване на тялото, брадата и мустаците (при мъжете). Косата е тъмнокафява до черна с вълниста, доста често ситновълниста (къдрава) форма. Клепачните цепки са широко отворени, ирисът на очите е тъмнооцветен. Лицето е дребно, фино устроено, дълголико, със слабо развити скули. Носът е умерено тесен, с прав или леко изпъкнал профил (гръб). Устните са леко удебелени. Тялото е стройно, гъвкаво и подвижно, но с по-малки размери в сравнение със северните и динарските расови типове. Ръстът е умерено нисък, до среден. Главата е долихокефална до умерено мезокефална (*долхос* – дълъг, *мезос* – среден, *кефалос* – глава), с добре изпъкнал заоблен тил. Сред българското население медитеранската раса се среща както в своите класически форми – т. нар. чисти типове, така и в много разновидности. Същинският (истинският) медитерански тип се среща като три форми: груба (с

преобладаване на белезите на протомедитеранския, или протосредиземноморския тип), грацилна и междинна. Средиземноморските антропологични типове произхождат от предтракийския и тракийския етнос, като част от тях са пренесени от прабългарите чрез расата, населяваща предноазиатското междуречие. Разпространението им по територията на страната показва, че се срещат навсякъде у нас.

Динарският расов тип, който се среща сред българите, се характеризира с високо снажно тяло, дълги долни крайници, лице с удължена брадичка, малка широчина на долната челюст. В съответствие с лицето носът е с големи размери (изразени в абсолютни стойности), особено що се отнася до дължината му, и доста често е с изпъкнал гръб. Пигментацията е преходна – от по-тъмни варианти, близки по пигментация до средиземноморските расови типове, до значително депигментирани расови типове. Главата е брахикефална (*брахи* – къс, *кефалос* – глава). Представителите на динарската раса се срещат предимно в планинските райони на страната. Те имат местен, балкански произход. При тях се наблюдават различни разновидности в зависимост от степента на проява на расови белези от средиземноморската или северната раса.

Срещащите се сред българското население същински северни расови типове се характеризират с висок ръст, дълга глава, светли очи, светла – златисторуса до светлокафява, леко вълниста коса, удължено лице със слабо развити скули, добре издаден нос с прав или едва забележимо изпъкнал гръб. Брадичката е изпъкнала и оформена. Окосмяването на тялото, брадата и мустачите (при мъжете) са добре изразени. Кожата е бяла до бяло-розова. Очите са сини или светлосини.

Твърде често наред със същинските северни расови типове у нас се срещат и представители на източнобалтийския расов тип, при който също е характерна светлата пигментация, но лицето е широко, с умерено или относително добре развити скули. Носът често е с хлътнал профил и с връх, насочен нагоре – т. нар. чип нос. Главата е умерено брахикефална. Ръстът е среден, тялото е набито.

Северните расови типове се срещат както самостоятелно, така и смесени с други раси (при смесване на северните с тъмнопигментирани расови типове се получава депигментация). У нас те са пренесени от славяните, а малка част – от прабългарите. Срещат се по цялата територия на страната, тъй като славяните са най-многобройните участници в образуването на българската народност.

Значително по-рядко се срещат представители на алпийския расов тип. При тях тялото най-често е пълно, ръстът – среден, долните крайници са относително къси. Главата е подчертано брахикефална. Лицето е широко, заоблено, със сравнително добре развити скули. Брадичката е заоблена, слаборазвита. Косата по-често е права, отколкото вълниста, светлокафява до кафява. Очите са кафяви, светлокафяви или пъстри. Носът не е голям, сравнително е широк, с прав, по-рядко – хлътнал гръб. Алпийският антропологичен тип също има местен произход и е разпространен в цялата страна.

В днешното българско население освен европейдните расови типове се срещат и смесени расови типове, при които има изразени монголоидни белези. Характеризират се с по-изразена плоскост на лицето, по-силно издадени напред скули, обособяване на епикантус и монголоидна гънка на горния клепач. Те са незначителен процент предимно от жителите на Североизточна и Северозападна България.

Наличието на описаните расови типове, от които е съставено населението на България, позволява да се каже, че то принадлежи към европейдната раса със слаби монголоидни смесвания при някои от тях. Неговите представители се отличават с висок ръст. Основната му част се отнася към средиземноморските типове с всичките им варианти; най-многобройни са комбинациите с динарския расов тип. С по-малка численост са северните расови типове, които често се комбинират със средиземноморските типове.